

В. І. Крикун

Одеський національний політехнічний університет

ОСВІТА В ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В ОДЕСІ В 1941–1944 РОКИ

У кожному суспільстві проблемам освіти приділяється значна увага. У листопаді 1997 р. було укладено протокол-угоду про співробітництво в галузі освіти між Україною, Румунією і Молдовою. Вона передбачає обмін студентами, низку спільних освітніх програм. Наприклад, створення багатомовного університету. Однак ці форми співпраці між Україною і Румунією розвинуті значно слабше, ніж між Румунією і Молдовою, й охоплюють переважно представників румунської нацменшини в Україні. Починаючи з 2000 р. ми можемо прослідкувати низку заходів, направлених на реформування системи освіти. В цьому контексті важливим є досвід, який допоможе знайти більш оптимальні форми розвитку освіти. Тому ми звертаємося і до досвіду щодо освіти в Одесі в період румунської окупації, яка посідала чи не головне місце в системі ідеологічних заходів нової влади в південно-західній частині України періоду Другої світової війни. Водночас завжди цікаво знати, як навчалася молодь в ті чи інші часи. Крім того, дуже багато аспектів історії Одеси цього періоду потребують додаткового вивчення.

Безумовно, зацікавленість проблемою пояснюється абсолютною невивченістю цієї сторінки історії Одеси.

Історіографічний аналіз нам видається доречним здійснювати за трьома історіографічними групами, такими як радянська, західна та сучасна вітчизняна. В радянській історіографії дана проблема ніколи комплексно не вивчалася. Перевага віддавалася дослідженням підпільних організацій і партизанських загонів на цій території, боротьбі місцевого населення проти окупантів. Основний наголос у вивченні робився на висвітленні масових вбивств мирних громадян з боку румунсько-німецьких військ, грабежів і вивозу з території Трансністрії народного добра. Це ми бачимо в працях І. Е. Левіта [1], В. Ф. Єгорова, Н. І. Зотова [2], Л. Г. Спраги, Д. Н. Тумаркіна [3].

У західній історіографії однією з найвідоміших праць, присвяче-

них румунській окупації, є англомовна монографія американського історика Александра Далліна [4]. Незважаючи на поставлені в цьому дослідженні проблеми, цінність його знижується через відсутність архівних документів.

Серед сучасних українських дослідників, які в тій чи іншій мірі торкалися згадуваних проблем, треба зазначити В. П. Щетнікова [5] та І. Нікульчу [6].

Але питання розвитку системи освіти в даний період не був предметом окремого дослідження як в нашій країні, так і за кордоном, тому для з'ясування окресленої проблеми ми звернулися до джерельної бази, яка достатньо широко представлена як архівними матеріалами, мемуарами, так і періодичною пресою.

У результаті дослідження даних архіву Одеської області, де найбільш інформативним є фонд Дирекції культури губернаторства Трансністрії, ми з'ясували наступне.

За румунською системою навчання середня освіта поділялася на три ступеня:

I ступінь — початкова школа (“школа примар”) з 4-річним строком навчання (I, II, III та IV класи).

II ступінь — гімназія, також з 4-річним строком навчання (I–IV класи).

III ступінь — ліцей з 4-річним строком навчання (V, VI, VII, VIII) [7].

Що стосується початкових шкіл, їх на 1941/42 навчальний рік нараховувалося 55. Початкова школа охоплювала дітей у віці від 7 до 14 років і була семирічною. Відвідування цієї школи було обов'язковим. Але треба відмітити, що в той час, коли перші чотири класи відвідували абсолютно всі діти країни, в наступних чотирьох не всі вчилися. Частина дітей, які закінчили чотири класи, вступали в перший клас ліцею чи інших шкіл, а інша частина, особливо в селі, йшла працювати. Необхідно зазначити, що початкова школа займала особливе становище. Без свідоцтва про закінчення 4 класів початкової школи неможливо було вступити в перший клас ліцею, вступаючи у ВНЗ також треба було подати це свідоцтво [8].

Основний тип середнього навчального закладу — ліцей. Він мав 8 класів, причому міг існувати і у складі всіх восьми класів — повний ліцей і у складі тільки перших чотирьох чи тільки старших чо-

тирхох. Навчання в ліцеї і взагалі середня освіта — не обов'язкові. За навчання в ліцеях вносилася плата, але, як правило, 40% учнів звільнялися від внеску.

Учні, які закінчили 4 класи початкової школи і бажали вступити в ліцей, складали вступні іспити, внаслідок чого вступали в середній навчальний заклад ті, хто здібніший, хто краще підготовлений [9]. Ті, хто не склав іспити, вступали в V клас семирічки, яка, як правило, мала той чи інший ухил. Перші чотири класи ліцею були теоретичними, а старші отримували якийсь практичний ухил. У зв'язку з цим перехід з IV класу ліцею в V клас супроводжувався розширеним іспитом, який давав можливість знову провести відбір учнів і пропустити в старші класи тільки тих, хто найкраще підготовлений до подальшого навчання.

Закінчення восьмикласного ліцею досягалося в результаті успішного складання іспиту з всього курсу ліцею. Екзаменаційна комісія складалася з викладачів відповідних дисциплін під головуванням професора одного з університетів країни. Всі іспити склалися письмово і усно. Цей іспит називався бакалауреатом, в СРСР — іспитом на атестат зрілості.

Однак, щоб потрапити у вищій храм науки, юнак чи дівчина проходили ще одне “чистилище” — вступний конкурсний іспит.

Таким чином, румунський вищий навчальний заклад у результаті трикратної селекції мав отримувати від середньої школи дійсно доброякісний матеріал, підготовлений до свідомого сприйняття дисциплін, які там викладаються [10].

Але про досконалість системи освіти в цей період говорити не доводиться: йшла війна, не було не тільки програм до занять [11], але й підручників, зошитів, олівців [12]. Дисципліна не була на належному рівні, хоча й застосовувалися тілесні покарання. Крім того, вчителі боялися конфліктів з учнями, намагаючись бути тактовними і уникати політики в класах. Але учні все ж таки підсвідомо дивилися на вчителів як на символ влади і намагалися принизити його [13].

Особливо гостро стояло питання про залучення всіх дітей до навчання [14]. Батьки з неохотою відправляли своїх дітей в школу, пріоритет відвідувати школу належав тим, кому було більше 12 років, це звільняло від примусової праці [15]. Учні ремісничих училищ також знали, що вони можуть навчитися майстерності.

Хоча для румунізації був встановлений режим найбільшого сприяння, але ознакою освіченості вважалося знання німецької, італійської, французької, латинської мов. Навчальна програма передбачала вивчення таких предметів, як богослов'я, філософія, психологія. Багато уваги приділялося вивченню музики, танцям [16]. Вивчення таких предметів, безпечно, мало позитивне значення для формування особистості. Отже ліцеї, гімназії рятували багатьох: учнів — від трудової повинності, викладачів — від бідності. Наприклад, директор ліцею № 2 при університеті Зоя Антонівна Бабайцева направляла гроші для викупу з в'язниці політв'язнів і це були не поодинокі випадки.

Викликав повагу і Одеський університет, який був відновлений 7 грудня 1942 року [17]. У його складі були такі факультети: богословський, медичний, фізико-математичний (відділення математичне і природничих наук), політехнічний (відділення: харчової промисловості; механічне; будівниче; водно-транспортне), агрономічний, літературно-філософський, юридичний [18].

У радянській історіографії звикли цей період малювати чорними фарбами, багато замовчувати. Дійсно, було дуже багато недоліків. Так, зокрема, зроблений великий крок в справі румунізації: відкриття інституту антикомуністичних досліджень і пропаганди, лекції радіоуніверситету, наприкінці 1943 року — відкриття факультету румунської культури. Твори студентів і викладачів на румунську тематику сприяли її поширенню. Незважаючи на проголошення автономії і принцип виборності деканів, це порушувалося, взяти хоча б виділення самостійного молдавського факультету, деканом якого була призначена румунка з Бессарабії без згоди факультету.

Так, дійсно, нова влада дозволила діяльність університету, але при цьому був встановлений жорсткий контроль за студентами і викладачами з боку чотирьох інспекторів, які наглядали за ними навіть за межами закладу [19]. Предмет “Богослов'я” входив до числа державних іспитів у всіх вищих навчальних закладах [20].

Але треба зауважити, що університет і інші навчальні заклади згуртували навколо себе людей з широкою освітою і науковими зацікавленнями. Серед студентів було багато таких, хто отримав фундаментальну підготовку в галузі історії (наприклад, П. О. Каришковський, у майбутньому відомий вчений-історик, нумізмат, античник

[21]). Важливим було й те, що соціальний статус викладачів університету був набагато вищим, ніж інших викладачів, і їм жилося, якщо були лояльні до нової влади, не набагато гірше, ніж в радянські часи, якщо згадати хоча б пошук “антирадянських елементів” серед інтелігенції у 1930-х роках.

При румунах викладачі могли займатися наукою і захищати дисертації (наприклад, 29 жовтня 1943 р. на історично-філологічному факультеті відбувся захист дисертації на вчений ступінь доктора історичних наук професором В. І. Селіновим на тему: “Стародавні причорноморські поселення між Бугом і Дністром у IV і III ст. до Р. Х.” Була відновлена робота історії і давнини, готувалася монументальна праця “Одеса”, з нагоди 150-річчя її заснування [22]. Університет приступив до видання “Записок Одесского университета” [23].

Треба сказати, що викликала повагу і консерваторія, досить успішно відроджена 16 березня 1943 року [24] (директор Микола Чернятинський), де навчалось більше 1000 студентів [25]. Випускники консерваторії працювали в оперному театрі, давали концерти.

Інші вищі навчальні заклади не могли цим пишатися. Так, відкритий у липні 1942 року Народний університет, якому румуни надавали такого ж значення як Одеському університету, не зацікавив студентів, тому що основною його функцією було розповсюдження румунської мови і культури. Треба згадати і сільськогосподарський інститут, який був відновлений, але його відвідували лише 150 студентів [26].

Відкривалися інші навчальні заклади, процвітання яких частково залежало від сплати студентів, частково від зацікавленості запропонованими спеціальностями. Треба було враховувати воєнний час. Отже, як видно, аж занадто великий був контраст: з одного боку, жорстокість окупаційного режиму (страта партизан, винищення євреїв в гетто), а з іншого — всіляка підтримка відкриття навчальних закладів, театрів і проведення культурних заходів.

Література

1. Левит И. С. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: истоки, планы, реализации (01. IX. 1939–19. IX. 1942). — Кишинев, 1981. — 391 с.; Левит И. С. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску (19. IX. 1942–23. VIII. 1944). — Кишинев, 1983. — 376с.
2. Егоров В. Ф., Зотов В. И. 907 дней в тылу врага. — Одесса, 1969. — 74с.

3. Спрага Л. Г., Тумаркін Д. Н. Таємними стежками. — К., 1965. — 71с.
4. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. — Santa Monica, 1957. — 296р.
5. Щетников В. П. Одесский университет: 1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы)//Записки історичного факультету. — 1999. — Вип. 9. — С. 266–271.
6. Никульча М. Румынский оккупационный режим в Транснистрии//Записки історичного факультету. — 1997. — Вип. 5. — С. 182–186.
7. Одесская газета. — 1942. — 5 февр.
8. Там само. — 27 авг.
9. Там само. — 1943. — 12 мая.
10. Там само. — 1942. — 27 авг.
11. Там само. — 11 нояб.
12. Там само. — 26 окт.
13. Одесса. — 1943. — 4 нояб.
14. Одесская газета. — 1942. — 11 нояб.
15. Фабианская В. А. Контрасты//Времена и годы (воспоминания ветеранов войны и труда Одесского университета). — Одесса: Астропринт, 1998. — Вып. 1. — С. 107–111.
16. Одесская газета. — 1942. — 13 сент.
17. Там само. — 1941. — 10 дек.
18. Там само. — 16 дек.
19. Там само. — 1943. — 31 янв.
20. Там само. — 19 марта.
21. Першина З. В. В первые послевоенные...// Времена и годы (воспоминания ветеранов войны и труда Одесского университета). — Одесса, 1988. — Вып. 1. — С. 59.
22. Молва. — 1943. — 22 июля.
23. Одесская газета. — 1943. — 5 сент.
24. Там само. — 19 марта.
25. Dallin A. Вказ. праця. — Р. 58.
26. Одесская газета. — 1942. — 14 июля.